

Erik Benzelius nuorempi (1675–1743) oli Upsalan yliopiston historian professori ja myöhemmin arkkipiispa. Hän selitti luennoissaan 1713 saksalaisen oppi-isänsä Leibnizin tavoin, että Skandinavian vanhimpien asukkaiden kielinä ovat olleet lappi ja suomi, joten ruotsin kielenkin historian tuntemiseksi oli opittava suomea. Benzelius oli siis suuntaamassa tutkimuksen näkökulmaa kansan omaan varhaishistoriaan, ja hänen tukenaan vuorostaan oli Tukholmassa vaikuttava suomalainen patriootti Elias Brenner, joka joutui suomalaisen kansanrunouden lumoihin. Henrik Florinus julkaisi 1702 ensimmäisen kokoelman hänen sananlaskujaan, joita Brenner käänsi myös Benzeliukselle.

Viime vuosisadan alkupuolella valtaan päässyt positivismi painotti kokemuksen merkitystä tiedonlähteenä. Kielitieteessä tuli yhtäältä tärkeäksi senhetkinen konkreettinen kielellinen todellisuus, ja toisaalta varsinkin indogermanistiikka suuntasi katseensa entistä tiiviimmin kielen historiallisiin muutoksiin; siten olikin historiallis-vertailevan tutkimusmenetelmän valta-asema pitkäksi aikaa turvattu. Fennougristiikan puolella voimistui jo valitusaikana alkanut pyrkimys kansankielen systemaattiseen keräämiseen, mikä oli aivan positivismin konkreettisuutta halajavan hengen mukaista. Alkoi suurten tutkimusmatkojen aika, Suomessa Castrénin, Sjögrenin, Ahlqvistin ja heidän seuraajiensa ansiosta.

Johannes Stipan suuresta historiateoksesta näkyy ensinnäkin, miten fennougristinenkin tutkimus on ollut vahvasti sidoksissa ajan yleisiin aatevirtauksiin, ja siten kirjan perusjaottelu on hyvinkin perusteltu. Toisaalta vahva suunnannäyttäjä on tietysti ollut indogermanisten kielten tutkimus, mutta fennougristiikka on monesti ollut sen vahva kilpakumppani ja toisinaan ajallisesti jopa sitä edellä. Erityisen leimallista fennougristiselle tutkimukselle on ollut varhainen pyrkimys kenttätutkimuksiin. Edelleen on selvästi nähtävissä, että edistys fennougristiikassakin on ollut viestikapulan vientiä tutkijalta toiselle. Luonnollisesti alan pioneerien on täytynyt olla toisten alojen tut-

kijoita tai harrastajia, ja tosiaan yllättävän monet tieteen ja harrastuksen alat ovat edusteilla heidän joukossaan. Tämänkin tieteenalan edistysaskeleissa on varsin usein ollut kysymys onnellisesta sattumasta, joka on johtanut uusiin havaintoihin. Voi pitää suorastaan ällistyttävänä, miten hyvin Suomessa on pysytty fennougristiikassa kansainvälisen (eurooppalaisen) tutkimuksen tuntumassa ja etulinjassa jo alusta alkaen. Tietysti suomen kielen keskeisyys tämän alan tutkimuskohteena on merkinnyt paljon, mutta kunnia kuuluu myös monille innostuneille tutkija- ja kulttuuripersoonallisuuksille.

Günter Johannes Stipan tutkimushistoria oli paljolti tekijänsä elämäntyön synteesi. Hänen oma paradoksaalinen elämänuransa katolisesta papista fennougristiksi ja hänen kansainvälisyytensä tuntuvat sopineen erityisen hyvin taustaksi tutkijan selvittäessä tieteenalansa kehityksen monia yllättäviä vaiheita. Esitys perustuu kunnioitettavaan lukeneisuuteen; kirjan 64-sivuisen bibliografian pohjalta syntyy varmaankin vielä monia erillistutkimuksia. Kirja tosin ei ole kovin helppolukuinen hyvinkin saksaa taitavalle, mutta sen avaamat näkymät keskeisen kansallisen tieteen historian ovat sitä herkullisemmat.

SEPPO SUHONEN

Mediaalisuus leksikossa ja syntaksissa

SUZANNE KEMMER *The middle voice*. Typological Studies in Language 23. John Benjamins, Amsterdam 1993. 299 s. ISBN 90-272-2908-2.

Kemmerin kirja *The middle voice* on uudistettu versio hänen v. 1988 väitöskirjastaan; uudistukset syventävät joitain kirjan perusteemoja, mutta uudempaa kirjallisuutta ei

ole arvioitu. Tämä on puute, koska pääluokkakeskustelu on ollut vilkasta viime vuosi-na. Kemmer edustaa Yhdysvaltain länsirannikon typologis-funktionaalista koulukuntaa, joka vastustaa – tosin kohteliaan sanakääntein – generatiivista (universaalikieliopin) tutkimusta.

Kemmer määrittelee mediaalisuuden semanttisesti; sillä ilmaistaan, että teko vaikuttaa myös sen tekijään (*affected*). Yleistäen mediaalisuus tarkoittaa asiointilojen käsitteellistämistä vähemmän yksityiskohtaisesti (*low elaboration of events*). On kieliä, joissa mediaalisuutta merkitään myös morfosyntaktisesti. Silloin voidaan puhua mediumista, passiivin tapaisesta pääluokasta. – Kemmerin teos jakaantuu kuuteen lukuun. Ensimmäinen ja toinen luku esittelevät tutkimuksen lähtökohtia ja mediumisysteemejä, kolmas luku määrittelee refleksiiviset ja mediaaliset tilannetyypit (*situation types*), neljäs luku esittelee semanttisia lähialueita, viides luku tutkii refleksiivin ja mediumin suhteita diakronisesti ja kuudes luku esittelee laajasti tutkimuksen avulla tehtäviä hypoteeseja ja ennusteita. Kirjan keskeisimmät ja mielenkiintoisimmat osat muodostuvat kolmannelta ja neljännestä luvusta.

Kirja pyrkii typologiseen edustavuuteen. Siinä siteerataankin n. 70 eri kieltä, mutta suurin osa viittauksista jää vain yhteen ja varsinaisesti keskitytään tunnettuihin indoeurooppalaiskieliin, erityisesti skandinaaviin ja romaanisiin kieliin. Kysymys ei ole korpus-tutkimuksesta (esimerkkejä on paikoin häiritsevän vähän), vaan lähteinä on käytetty kielioppeja, sanakirjoja ja – paremmin tunnetuista kielistä – erityisselvityksiä. Tässä Kemmer tulee noudattaneeksi Greenbergin tutkimusmetodeja (ks. esimerkiksi Ruhlen 1987) kielteisessäkin mielessä. Semanttisena kategoriana mediaalisuus esiintyy periaatteessa kaikissa kielissä, ja kun Kemmer ei yksiselitteisesti määrittele mediumin morfosyntaktisia kriteereitä, johdetaan esimerkiksi unkaria pitämään refleksiivijohdosten perusteella mediumikielenä (vrt. Tompa 1968). Asiasta ei pysty varmistamaan esimerkkien eikä lähteidenkään

avulla. – Kemmerin näkemysten mukaan myös itämerensuomalaisten kielten refleksiivitaivutus (ks. Posti 1980, Koivisto 1990) olisi oikeammin mediumitaivutusta.

Käsittelyn perusteena on, että refleksiiviset ja mediaaliset tyypit sijoittuvat transitiivisuus–intransitiivisuus-asteikon puoliväliin. Yleensä teko-asiointilojen kaksi osallistujaa viittaavat eri entiteetteihin. Refleksiiveissä molemmat osallistujista selvästi viittaavat samaan entiteettiin (vrt. *mies; katsoi itseään; peilistä*), mediaaleissa osallistujien eroteltavuus (*distinguishability*) on vähemmän yksiselitteistä. Yleensä mediaalisuudesta on kyse silloin, kun teon initiaattori (agentti) on sama kuin teon päätepiste (*endpoint, goal*). Teon agentin ja kohteen/päätepuoleen erottuvuus vaihtelee eri mediaalityypeissä (vrt. *mies kumartui 'muutti vartalonsa asentoa', polvistui 'liikkutti polveaan', ilahtui, pelästyi 'koki jotain verbin ilmaisemalla tavalla'*).

Kemmer vertaa mediaalisuutta käsiteltävien ilmiöitten semanttiseen prototyyppiin, jota edustaa ns. suora (*direct*) refleksiivi (esim. *I saw myself, He adores himself, Mary stabbed herself*). Mediaaliset ja resiprookkiset tyypit ja myös refleksiivin alatyypit, epäsuora ja logoforinen refleksiivi, sijoittuvat tämän prototyypin ympärille. Oletus on, että prototyypit (transitiivinen, intransitiivinen ja refleksiivinen) käsitteellistävät asiointiloja yksityiskohtaisemmin (*high elaboration*) kuin ei-prototyypit. Merkinnästä Kemmer esittää seuraavan implikaatiivisen universaalin: jos maailman kielissä jokin muu refleksiivisyyden tyyppi merkitään, suora refleksiivikin merkitään.

Suoraan refleksiiviin vertautuu muutama verbiluokka, joiden jäseniä mediumikielissä useimmiten merkitään mediumin tunnuksella. Verbiluokat ovat: ulkoasun hoitoa ilmaisevat verbit (*kylpeä, peseytyä, siistiytyä*), vartalon asennon muutosta ilmaisevat verbit (*istua, nousta, polvistua*), vartalon tai sen osan manipulointia ilmaisevat verbit (*ojentautua, ravistaa, kiertää niskaa*) ja omavoimaista liikettä ilmaisevat verbit (*paeta, juosta, mennä*). Yhteistä ryhmälle on, että teon suorittaja ja sen »kohde» on

ihminen. – Kun mediaalisuus toteutuu leksikossa, on selvä, että merkintä ei ole systeemaattista.

Suora ja epäsuora refleksiivi eroavat osallistujien määrän perusteella; prototyypissä tekijä/kokija ja patientti ovat koreferentiaalisia, epäsuorassa refleksiivissä tekijä ja hyötyjä (esimerkiksi *John built a house for himself*). Vastaavaan mediaaliteyppiin kuuluu kolmipaikkaisia verbejä, joilla ilmaistaan tekoja, joita normaalisti tai välttämättä tehdään omaksi hyödyksi (*valita itselleen, anoa, saada*). Logoforisessa refleksiivissä tapahtuman rakenne on kompleksinen. Tyypillisesti kyse on puheaktista tai tajunnan sisällöstä, joka predikoidaan inhimillisestä osallistujasta (esim. *Margaret_i says that she_i will win the election*). Päälauseen ja sivulauseen koreferentiaaliset suhteet merkitään mediumikielissä vaihtelevasti refleksiivillä tai mediumilla; refleksiivitunnus on ilmeisesti emfaattinen. Erottelu tunnetaan esimerkiksi islannin *accusativus cum infinitivo* -rakenteista.

Prototyypinen resiprookkisuus on kyseessä, kun tilanteessa on kaksi osallistujaa, A ja B, ja kun A:n suhde B:hen on sama kuin B:n suhde A:han (*he löivät toisiaan; he antoivat toisilleen lahjoja*). Inherentisti resiprookkisia tilanteita (*tavata, tapella, suudella*) voidaan merkitä kielittäin mediumilla (tai intransitiivilla), silloin kun puhuja kiinnittää huomiota tapahtumaan yleensä (*he suutelivat* [nimittäin yhtäaika]), ei sen yksityiskohtiin (*he suutelivat toisiaan* [esimerkiksi vuorotellen]).

Maailman kielissä refleksiivisyyttä merkitään aina; tyypillisesti se tapahtuu erillisellä refleksiivisanalla, joka historiallisesti katsoen johtuu usein sielua tai päätä tarkoittavista sanoista. Mediaalisuuden merkintä ei ole yleistä, koska yleensä jo tekoa tms. ilmaisevan verbin inherentti merkitys on riittävä. Mediaalisuutta osoitetaan myös ns. deponenttisuudella; termi tarkoittaa Kemmerillä intransitiivia, jolla ei ole transitiivivastinetta (esim. suomen *saapua* : *saapaa; *liikkua* : *liikkaa; vrt. *maatua* : *maataa*).

Refleksiivi- ja mediumimerkintä käyttää maailman kielissä joko yhtä (*one-form mid-*

dle systems) tai kahta muotoa (*two-form middle systems*); tämä yleistys on Kemmerillä tärkeä. Jos kielessä käytetään vain yhtä muotoa, mediumi merkitään samoin kuin refleksiivi (tai sitä ei merkitä lainkaan). Jos merkinnässä käytetään kahta muotoa, raskaampi muoto (*heavy form*), esimerkiksi erillinen refleksiivipronomini, on refleksiivin tunnus, kevyempi muoto, esimerkiksi affiksi, on mediumin tunnus. Ero johtuu kieliopillistumisprosessista: mediumin tunnus kehittyi refleksiivin tunnuksesta, ei päinvastoin.

Historiallisesti katsoen kieli voi siirtyä yksimuotoisesta systeemistä kaksimuotoiseen: kun refleksiivin tunnus aikaa myöten etäännyttää liikaa refleksiivisyyden merkityksestä (käy läpinäkymättömäksi), sitä aletaan selventää (uudella) erillisellä refleksiivi(pronomini)lla, jota aiemmin käytettiin vain emfaattisissa konteksteissa. Vanha tunnus jää yksin mediumin tunnukseksi. Kemmer todistaa tämän kieliopillistumisprosessin yksisuuntaisuuden romaanisten, germaanisten ja skandinaavisten kielten avulla.

Muita juuria mediumin tunnuksille ovat passiivin tunnukset. Esimerkiksi latinan passiivin ja mediumin (eli deponenttiverbien) *r*-aineksen on arveltu periytyvän indoeurooppalaisesta kantakielestä, jossa sillä olisi yhteyksiä etenkin impersonaalipassiivin merkintään. Paralleeli-ilmiöitä löytyy mm. suomalais-ugrilaisista kielistä, joissa erilaisia *u*-tunnuksia liittyy niin passiiviin kuin mediaaliverbeihin. Kemmer ei kuitenkaan pohdi passiivin ja mediumin suhteita vaan pitää mediumia niin semanttisesti kuin syntaktisestikin refleksiivilähtöisenä. Esimerkiksi Haspelmath (1990) osoittaa, että passiivimorfologia yleensä periytyy kieliopillistuneista leksikaalisista yksiköistä, joista refleksiivisanat ovat vain yksi tyyppi. Haspelmath myös osoittaa, että passiivimorfologian yleinen funktio on kuvata tilanteita epäaktivoituneina (*inactivization of the situation*, s. 59). Epäaktivoinnin seurauksena mm. osallistujien eroteltavuus ja yksityiskohtaisuus vähenevät; nämä ominaisuudet Kemmer liittyy vain mediumiin. Oletus mediumin yksinomaisesta refleksiiv-

vilähtöisyydestä tulee ongelmaksi Kemmerin kirjan viimeisessä luvussa, jossa esitetään runsaasti mediumia koskevia hypoteeseja ja ennusteita.

Kemmer ei myöskään pohdi, miksi yleensäkin jotkin kielet merkitsevät mediaalisuutta syntaktisesti. Esimerkiksi Klaiman (1991) yhdistää mediumin esiintymisen kielen morfologiseen rakenteeseen ja siten mm. tapaan identifioida lauseen jäseniä. Jonkinlaiset taloudellisuuden ja havainnollisuuden asteikot tuntuvat säätelevän sitä, miten monia semanttisia eroja kielessä merkitään.

Kemmerin kirjan ansiona on selventää mediaalisuuden käsitettä. Kemmer myös osoittaa, että hänen semanttis-leksikaalinen tarkastelutapansa johtaa parempiin tuloksiin kuin erilaisia rakennekonfiguraatioita koodaava generatiivinen tarkastelu (vrt. esim. Fagan 1992). Kemmerin kirjan puutteita on, että siinä ei suhteuteta refleksiivejä muihin lähityyppeihin ja että käsittely ei tosiasiaa ole typologisesti kovin edustavaa. Myös kirjan raskaasti toistava ja pedagoginen tyyli käy rasitteesta.

ANNELI PAJUNEN

LÄHTEET

- FAGAN, SARAH 1992: The syntax and semantics of middle constructions. Cambridge University Press, Cambridge.
- HASPELMATH, MARTIN 1990: The grammaticalization of passive morphology. – *Studies in language* 14 s. 25–72.
- KOIVISTO, JOUKO 1990: Suomen murteiden refleksiivitaivutus. Helsinki, SKS.
- KLAIMAN, M. H. 1991: Grammatical voice. Cambridge University Press, Cambridge.
- POSTI, LAURI 1980: The origin and development of the reflexive conjugation in the Finnic languages. – *Congressus Quintus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars I* s. 111–144. Suomen Kielen Seura, Turku.
- RUHLEN, MERRITT 1987: A guide to the

world's languages. Stanford University Press, Stanford.

TOMPA, JÓZSEF 1968: Ungarische Grammatik. Mouton, The Hague.

Ankaran Ahlqvistin ahkera elämä

JAAKKO ANHAVA (toim.) *Suomen kieli, Suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana*. Suomi 171. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1993. 232 s. ISBN 951-717-760-7.

August Ahlqvist oli ankara puutarhuri suomen kielen alalla. August Ahlqvist teilasi Aleksis Kiven. August Ahlqvist oli myös runoilija A. Oksanen, joka kirjoitti Savolaisen laulun.

Tämän verran kai Ahlqvistista yleensä tiedetään. Mutta tietävätkö edes Virittäjän kaikki lukijat, että suomen kielen ja kirjallisuuden professori ja yhteiskunnallinen vaikuttaja August Ahlqvist perusti Kotikielen Seuran ja että hän ei ollut vain kaikkien kielenhuoltajien vaan myös muiden kielen-tutkijoiden isä ja monen lähitieteenkin tienraivaaja maassamme? August Ahlqvistin aikanaan Suomessa monet nykykatsannon mukaan itsenäiset humanistiset oppialat kielestä ja kirjallisuudesta kansanrunouteen ja kansatieteeseen eivät vielä olleet eriytyneet, ja kuten on muistettava: suomen kirjakieli oli vielä vakiintumatonta. August Ahlqvistin rooli yleiskielen ja tieteen kielen ja hänen toisen minänsä runoilija A. Oksasen rooli taiteen kielen vakiinnuttajana ei ollut vähäinen.

Näistä molemmista rooleista voi lukea Jaakko Anhavan toimittamasta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisemasta teoksesta *Suomen kieli, Suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana*, johon on koottu Ahlqvistin kuoleman satavuotisjuhlaseminaarin esitelmät vuodelta 1989, kaikkiaan kymmenen asiantuntijan näkökulmaa Ahlqvistin